

„Ljudstvo“ je po navadi za vsakogar in v vseh časih nevarno geslo, če se ga poslužujemo kot orožja. Ali preden razpravljamo o ljudstvu, bi spričo napada na Narodno gledališče in na nekatere druge pojave našega kulturnega življenja zastavili „katoliški demokraciji“ nekaj vprašanj, (ne da bi hoteli seveda kogarkoli vzporejati z navedenimi primeri). Ali je bila morda približno pred sto leti tudi volja ljudstva, da je Prešerna bičala cenzura in je njegova poezija bila žigosana kot nemoralna? Ali je prav to isto ljudstvo preganjalo Levstika? Ali je volja ljudstva zahtevala grmado, na kateri je zgorela Cankarjeva „Erotika“? Ali pa narobe: Ali je bila volja ljudstva, da se mu sežgo protestantovske knjige, ki jih je skrbno hranilo in čuvalo pred sveto jezo strogega škofa?

Moderni vek je vsem srednjeveškim grmadam navzlic prižgal luč človeškega dostojanstva, njegove misli in ustvarjanja. Ta princip še vse doslej ni ugasnil. Ta princip je tudi naš najvišji in najmogočnejši „merodajni činitelj“, v katerega verujemo v imenu človeštva in njegovega razvoja. Naša najmočnejša zaslomba je, v kakršnihkoli borbah, pa bilo tudi v tej, ki jo napoveduje „katoliška demokracija“, čeprav bi ga le-ta poskušala pozabiti ali izbrisati iz našega kulturnega življenja.

F e r d o K o z a k .

Iz politične literature

Jugoslovenska država in hrvatsko vprašanje

(1924—1929)

Knjiga dr. Laze Markovića z gornjim naslovom je v teh dneh vzbudila nenavadno zanimanje v političnem svetu. Njen naslov je prav za prav le koncesija vprašanju, ki je danes najaktualnejše v našem državnem življenju; njeno jedro, rdeča nit, ki se vije skozi vseh 400 strani, pa so siloviti boji okoli notranje ureditve nove južno-slovanske države, nastale po svetovni vojni. Knjiga ni pisana pod enotnim vidikom. Njen avtor, profesor pravne fakultete beogradske univerze, eden izmed prvakov in ideolog bivše srbske radikalne stranke in danes organizator nove politične formacije sedanje vlade, Jugoslovanske radikalne skupnosti, je zbral v njej vrsto svojih člankov, razprav, predavanj in govorov iz let 1919 do 1929 ter jim dodal uvodno poglavje, napisano letos, ko se je zdelo, da bo sila hrvatskega gibanja raztrgala jezove, ki so mu bili zgrajeni v zadnjih letih.

Vsa Markovićevega knjiga prikazuje en sam velik boj dveh tez naše naj-novejše zgodovine. Srbske, ki so jo v glavnem zastopali radikali s Pašičem na čelu, o eni državi treh plemen Srbov, Hrvatov in Slovencev, zgrajeni na narodnem edinstvu in zlitju treh plemen, in hrvatske, ki jo je v glavnem zastopala hrvatska kmetska stranka in njen veliki organizator in vodja pokojni Stjepan Radić, ki je zahtevala, da bodi državna skupnost urejena po načinu, ki bo ustrezal težnjam po ohranitvi narodnih individualnosti, katerim bi najbolj prijala ohranitev historičnih pokrajin kot posebnih upravnih enot.

Ti dve stranki bi si morali v normalnih razmerah deliti kot predstavnici najmočnejših političnih sil naroda, ustrežajoče svoji politični moč, večino politične oblasti v državi. To še posebno, ker sta bili obenem tudi največji stranki obeh velikih narodov v državi. Ker sta si bili pa osnovni tezi, ki sta jih zastopali glede vprašanja notranje ureditve države, diametralno na-

sprotni, ni moglo priti med njima do stalnega sodelovanja. Tako je postala v državi izredno važna cela vrsta manjših strank, ki niso nikdar tako dosledno zagovarjale svojega lastnega, točno opredeljenega principa, ampak so prehajale od enega k drugemu, kot se je pač trenutno zdelo koristnejše za njihovo uveljavljenje. Te stranke so menjaje se spremljale vladajočo stranko in bile nekak jeziček na tehnici. Njih važnost bi se neizmerno zmanjšala, če bi se mogli sporazumeti obe veliki stranki. To se je zgodilo samo enkrat, ko so radičevci leta 1925 na videz opustili svoj princip in pristali na skupno koalicijsko vlado z radikali. Ker pa razumljivo ni šlo samo za politično rešitev vprašanja, ampak za popolno preureditev vseh medsebojnih odnosov na vseh važnejših področjih državnega življenja, ni moglo priti do popolnega sporazuma. Tako je poskusu sledila še močnejša reakcija, še težja nasprotstva, ki so dosegla svojo kulminacijo l. 1928, ko so morali najvidnejši voditelji hrvatskega ljudstva plačati spore z življenjem. V vseh ostalih razdobjih našega državnega življenja pa so igrale manjše stranke najvidnejšo vlogo, kar zamotanost našega političnega življenja še povečuje.

Knjiga ni znanstveno delo, ki bi bilo uravnovešeno in sistematično. Toda izpoved politika je, ki danes uvideva novo potrebo sodelovanja obeh velikih političnih strank in je pod tem vidikom pisal uvod in prvo poglavje. Pri vseh ostalih člankih pa se vidi, da je stal sredi dogodkov in ni mogel prikrihati svojih teženj, ki so bile hkrati težnje stranke in zato velikega dela srbskega naroda. Tako je knjiga živ odraz nagibov, ki so vodili politične predstavnike Srbov pri njihovem delu. Knjiga obravnava dobo od 1914 do proglasitve diktature leta 1929. Njen dramtični prikaz boja okoli notranje ureditve države pričinja v dobi balkanske vojne, ko je prodorni srbski politik prvič naglasil idejo narodnega Zedinjenja Srbov, Hrvatov in Slovencev.

I. del. Prvi stiki s hrvatskim vprašanjem (1914—1917). Dr. Laza Marković pravi, da je bil nacionalni program predvojne kraljevine Srbije dvojen: idealni, ki je rasel iz zavesti skupnosti vseh južnih Slovanov; gojili so ga intelektualci in mladina, izživil pa se je v formah, ki niso imele nič skupnega s praktično državno politiko; konkretni, ki je stremel za osvoboditvijo Srbov in Bosne in Hercegovine. V stvari je bila to težnja po razširitvi teritorija kraljevine Srbije. Po uspešni balkanski vojni je bil avtor v februarju 1914 od Pašića poslan v Zagreb, da poizve, če se Avstro-ogrška pripravlja na vojno proti Srbiji. Tam je poleg silne moči avstro-ogrške monarhije videl tudi možnosti in vero v neko daljno zedinjenje, toda prvič izvedel tudi za hrvatsko vprašanje. Hrvati so namreč naglašali, da je skupno državno življenje možno, ali potreben je poseben sporazum med Srbi in Hrvati. Spričo razlik tradicij historičnega razvoja, mentalitete in vere bo potrebno pravo bratsko razumevanje, medsebojna pazljivost in popolna enakopravnost. Še jasneje so bile te zahteve med svetovno vojno. Avtor riše portret hrvatskega voditelja Frana Supila, ki je bil takrat v emigraciji v Ženevi in ki je bil kljub napornemu delu za osvoboditev ves prevzet skrbni za tako notranjo ureditev bodoče države, ki bo zagotovila Hrvatom možnost življenja. Že takrat ni pri predstavnikih srbske vlade našel razumevanja. Naglašali so, da je sedaj važnejši boj za osvoboditev in da se bodo te stvari kasneje zlahka uredile v medsebojnem sporazumu. Supilo je ostal nezaupen, hotel je garancij. Toda že med vojno je umrl v Londonu. Poglavje, ki govori o njem, je izmed vseh v knjigi najbolj prepričevalno. Zahteve različnih osnov bodočega državnega življenja so bile predmet vseh razgovorov med emigra-

cijo. Bile so vzrok neskladnosti med srbsko vlado na Krfu in Jugoslovenskim odborom v Ženevi. Toda zunanji vzroki so zahtevali njihov enoten nastop in zato tudi v Krfski deklaraciji ni videti teh trenj. Evropi so morali nuditi jasen dokaz, da pri vprašanju zedinjenja južnoslovenskih narodov ne gre za neko čisto srbsko politiko, ki bi stremela po čim večjem prirastku zemlje in po ustvaritvi neke Velike Srbije, v katero bi bile eventuelno vključene tudi hrvatske in slovenske zemlje. Tako zastavljeno vprašanje bi težko podpiralo zavezniško javno mnenje in bi še težje moglo postati predmet zavezniške vojne politike. Zato te propagande ni mogla voditi samo srbska vlada, ampak so morali govoriti tudi zastopniki narodov v monarhiji. Spričo teh zunanjih zahtev so nastajali takrat sporazumi. Glede glavnega spornega vprašanja, notranje ureditve države, so sklenili, da ga bo rešila ustavotvorna skupščina. V kraljevini Srbiji je bila takrat na vladi radikalna stranka.

II. del. Ustanovitev jugoslovenske države in pripravljanje ustave (1918—1920). To kot vsa naslednja poglavja je sestavljeno iz raznih člankov in razprav. Izmed teh je najinteresantnejši članek o ženevski konferenci in vprašanju državnega edinstva. Med 6. in 8. novembrom 1918 so zastopniki srbske vlade, Narodnega Veća v Zagrebu, Jugoslovenskega odbora in srbske opozicije obravnavali vprašanja bodoče oblike države, ki naj bi jo tvorili kraljevina Srbija in Srbi, Hrvati in Slovenci iz bivše avstro-ogrske monarhije. Proti Pašićevemu predlogu enotne, centralistično urejene države, ki bi temeljila na narodnem edinstvu, so prodrli predlogi vseh ostalih delegatov, ki so sklenili, da bodi bodoča državna oblika konfederacija in celo brez personalne unije! Pašić je moral pristati, ker bi se sicer pogajanja razbila. Osnovalo naj bi se skupno ministrstvo z 12 člani, od katerih tri takoj imenuje srbska vlada, tri pa Narodno Veće. Toda srbska vlada pogojev ni sprejela in je odstopila, da se je tako odvezala pristanka, ki ga je dal v njenem imenu Pašić. Decembrska izjava zastopnikov Narodnega Veća v Beogradu, med katerimi pa ni bilo predsednika dr. Antona Korošča, govori pred tedanjim regentom že o državnem edinstvu.

III. del. Borba za ustavo. (1920—1921). Dobo karakterizira najostrejša borba za in proti federativni ureditvi države. Ker so si stale nasproti že formirane stranke, je zagovarjala državo, temelječo na narodnem edinstvu, predvsem radikalna stranka, nasprotno misel federativne ureditve pa Hrvatska Skupnost. Program Radićeve stranke je bil že v njenem imenu: Hrvatska kmečka republikanska stranka. Dr. Korošec je kot predsednik SLS zagovarjal unitarizem, toda decentralizirano upravo. Prvi projekt ustave, ki ga je izdelal ministrski predsednik Protić, je ohranjal historične pokrajine s široko avtonomijo in pravico izdajanja provincialnih zakonov; sicer ni ranil edinstva, toda odpiral je možnosti partikularizmu. Bil je odklonjen in Protić je demisijoniral. Sestava drugega predloga je bila poverjena dr. Lazi Markoviću. Da ne bi prišlo znova do odklonitve, je vlada smatrala za najbolje, da se pred izdelavo osnutka vrše na dvoru pod predsedstvom regenta konference, ki naj določijo osnovne principe bodoče ustave. Ta osnutek je sprejela vlada z izjemo predstavnikov Hrvatske skupnosti in SLS, ki so izjavili, da niso od svojih strank pooblaščen, sprejeti predlog ustave. Krfska deklaracija je določala, da mora biti bodoča ustava sprejeta s kvalificirano večino. S to določbo so se hoteli zastopniki Hrvatov in Slovencev takrat zavarovati proti ustavi, ki bi ne ustrezala njihovim težnjam. Predlog za Vidovdansko ustavo je predložila ustavotvorni skupščini vlada radikalno-demokratske

koalicije, v katero je kasneje vstopila še Slovenska kmečka stranka in muslimani. Kot „kvalificirana“ večina je bilo sklenjeno, da naj velja polovica poslancev plus eden! Tako je vlada z nekoliko glasovi večine prodrla s predlogom ustave, ki je zagovarjala narodno in državno edinstvo, proti glasovom poslancev Hrvatske skupnosti in SLS in proti težnjam Hrvatske kmečke stranke, ki se je spričo svojega republikanskega programa vzdržala glasovanja.

IV. del. Delo za srbsko-hrvatski sporazum (1923—1925). Pod vtisom premoči, ki jo je imela proti unitaristični ustavi opozicija, ki ji stoji sedaj na čelu že Stjepan Radić in h kateri so pristopili tudi demokrati in SLS, posebno pa spričo poraza, ki ga je doživela na volitvah 1923 homogena radikalna vlada, je Marković spoznaval vse bolj potrebe sporazuma s Hrvati. O kakem pobijanju ali uničenju separatistov ali federalistov ni moglo biti govora. Vendar je vlada izkoristila položaj, ko radićevski poslanci niso hoteli v skupščino, in se je zvezala z neznatno stranko Nemcev in z džemijati, Turki iz južne Srbije. Tako je ostala na oblasti skoro še celo leto. Zapored so propadali poizkusi, da se reši nezdravo stanje. Najprej z Radićem v tako imenovanem Markovem protokolu, nato z dr. Koroščem in slednjič s Pribičevićem. Zadnji poizkus je končno uspel, toda vlada v parlamentu zopet ni imela večine. Nezdravo stanje je trajalo do l. 1925, ko je prišlo do srbsko-hrvatskega sporazuma. Bilo na podlagi izpremenjene taktike ali spričo resnične potrebe po izboljšanju ali pa, da se reši Radić zapora, v katerem je bil zaradi obtožbe veleizdaje, so Hrvati pristali na ustavo, na nedeljivost države in na edinstvo. Marković naglaša, da je bila s tem dana Hrvatom resnična možnost, da z neposrednim sodelovanjem v državni upravi sami varujejo svoje interese in tako pridejo do realnega spoznanja, da so oni v novi državi enak faktor kot Srbi. Toda sporazum ni bil dolgotrajen.

V. del. Srbsko-hrvatski nesporazum (1926—1928). Dobo po zlomu karakterizira ustvarjanje prečanske fronte, v kateri sta se združila Pribičević kot predstavnik Srbov iz bivše avstro-ogrske monarhije, in Radić, ki je v štirih volitvah, ki so se do tedaj vršile, dobil večino hrvatskih glasov. Položaj je postajal za radikalno stranko kot največjo srbsko stranko in zagovornico edinstva vse težji. Zločin v parlamentu 1928 je izpodkopal še zadnje možnosti sporazuma na prejšnji podlagi. Zato je posebno dr. Laza Marković neprestano naglašal, tako govore njegovi članki, objavljeni v knjigi, potrebo novega sporazuma. Toda tudi to delo je presekala proglasitev diktature začetkom l. 1929. Tu knjiga konča.

V dobi, ko so vsa ta vprašanja postala znova pomembna, je knjiga zelo dober informator, ker nam prikazuje dramatično in veliko borbo našega skupnega življenja v vseh posameznih fazah. Res bi bile morda dragocenejše osebnejše izpovedi sodobnikov ali soudeležencev pri vseh teh velikih političnih delih, kot je pa ta zbirka člankov, ki nosi neko hladno oficielno obeležje in ne prodeš do bistva vprašanj. To so le juridične formulacije, tisto pravo življenje, ki je narekovalo večini Srbov, zastopnikov ali predstavnikov Kraljevine Srbije ali kasneje tendenc srbijanskih strank, da so tako brezobzirno vztrajali na svoji zamisli ureditve nove države, je mnogo globlje, predvsem v gospodarskih in deloma v socialnih razmerah dobe, v kateri živimo. Kar nas preseneča v tej knjigi, je njeno izrazito dvojno lice. Avtor naglaša, da je namenjena Hrvatom (kot redka srbska knjiga je tiskana v latinici) in da naj bo most za sporazum. Res se trudi prvo poglavje, ki je bilo

pisano letos, da bi objektivno predstavilo hrvatske težnje, ki so za bravca resnično prepričevalne. Toda obenem ostro zagovarja svoj nasprotni nazor, katerega upravičenost pravi, da temelji na globokem prepričanju, da so Srbi, Hrvati in Slovenci en narod. Nikjer pa ne kaže kake tolerance drugačnemu prepričanju. Poleg tega dr. Laza Marković niti danes ne vidi težkih nepravilnosti, ki so bile pogosto zagrešene. Naj navedemo n. pr. samo medvojne izgovore, da bodo kasneje rešena vsa sporna vprašanja v popolnem medsebojnem sporazumu, kar se ni zgodilo, ali Pašičevo obljubo ob Krfski deklaraciji, da bo ustava sprejeta le, če bo pristala nanjo velika večina narodnih zastopnikov, za katero pa je kasneje njegova stranka spoznala že polovico poslancev plus eden! Celo v uvodnem poglavju, ki ga je opisal šele letos, še vedno očita medvojni hrvatski emigraciji v Ženevi nezaupnost do Srbov, ko je vendar zgodovina pokazala, da je bila ta nezaupnost dovolj upravičena.

Poleg pomanjkanja sleherne besede o gospodarski strani hrvatskega vprašanja, ki je vsaj tako važna kot politična, nas najbolj moti, da za avtorja ne obstoji slovensko vprašanje. Slovencev se ta knjiga pravzaprav ne tiče. To bi do neke mere bilo razumljivo, če bi bila knjiga omejena zgolj na problem, ki ga napoveduje njen naslov. Toda knjiga je več, kajti večina sestavkov se peča s celokupnimi državnimi problemi. Toda o nas se v njej govori le toliko, kolikor je potrebno pri državi Srbov, Hrvatov in Slovencev imenovati tudi Slovence, ali kolikor so med tremi plemeni, ki so se zedinili, tudi Sovenci. Vsa velika vprašanja so le zadeva Hrvatov in Srbov. Nazor kakega Slovenca ali celo kake slovenske organizacije, ki bi ga moral vpoštevati ob analizi razmer, je redek. Brez dvoma bodo naši politiki, ki so aktivno sodelovali v minulih desetletjih, do tega dejstva opredelili svoje stališče. Gotovo je, da slovensko vprašanje ni in tudi ni smelo igrati tako brezpomembne vloge, da bi se ga niti ne omenjalo. Za nas ni vprašanje notranje ureditve države nič manj važno kot za Srbe ali Hrvate, dasi bi moral avtor ugotoviti stvari, ki bi bile za nas trpke, ker so bile prav naše stranke izmed tistih, ki so kot jeziček na tehtnici pripomogle stvarjem k razvoju, kot bi si ga ne želeli.

F. Petreč.

Kritika

Slovenske novele. Zbral in uredil Mirko Javornik. Izdala Delavska založba r. z. z. o. z. v Ljubljani 1935. Natisnila Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani r. z. z. o. z., podružnica Novo mesto. Krekova knjižnica, mala osmerka, strani 156.

1.

Jalovi izbor „Slovenskih novel“ me nehote spominja prve knjige Krekove knjižnice, „Sedmih mladih“. Ta zbirka sicer po avtorjih in po kakovosti ni kdo ve kako izrazito pokazala takratnega stanja naše pisarije, vendar pa je bila obljuba za bodočnost, prikupen, zdrav pojav v takratni literarni tišini, prvi zaznavnejši glas najmlajših. Od tistih dni je minilo pet kratkih let. Generacija, ki ji pripadajo ti avtorji, se je v tem času še pomnožila ter nekako avtomatično in brez velikih bojov stopila na mesto starejših pisateljev, ki so bolj ali manj utihnili ali pa šele ob mlajših spet nanovo oživel. „Sedem mladih“ pa je medtem doživelo marsikatero razburljivo uro.